

ZGODOVINSKI ORIS PROSTEGA SPISJA NA SLOVENSKEM OD LETA 1850 DO DANES

Članek predstavlja zgodovinski pregled teorij šolskega prostega spisja od leta 1850 do danes, s štirimi pomembnimi prelomnicami. Najprej omenja začetnika spisja Majarja (1850) in nadaljevalca Praprotnika. Drugo obdobje zaznamujeta Bezjak in Lichtenwallner (1908), ki se zavzemata za »novi in ne več stari pouk spisja«. V to obdobje sodijo še jezikovne vadnice Bezjaka in Schreinerja ter čitanke Bajca, Rupla, Sovreta in Kolariča. Tretje obdobje predstavlja Šilih (1955), ki poskuša prevrednotiti poučevanje »z novim, in ne več starim načinom poučevanja spisja«. To obdobje nadaljujeta v petdesetih letih še Trdinova (1955–1964) in Silvester (1959/60). V osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja se začnejo t. i. kreativne delavnice, spodbujene ne le z vplivom ameriških šol, ampak tudi z razvojem šolstva, didaktike materinega jezika in književnosti, večje demokratizacije pouka in novega pojmovanja otroka. To privede do delitve na pisateljske in pesniške delavnice na eni in šolsko ustvarjalno pisanje na drugi strani. Ob koncu 20. stoletja se začnejo uveljavljati sodobne teorije pisanja.

prosti spisi, ustvarjalno pisanje, zgodovina, razvoj, didaktika, vaje, pisni proces

The paper presents a historical overview of theories of written composition in schools from 1850 to the present, including four important turning points: first, the originator of composition writing Majar (1850) and further work by Praprotnik; second, the period when Bezjak and Lichtenwallner (1908) strive to promote a new approach to the teaching of writing. Also originating from this period are textbooks by Bezjak and Schreiner, as well as readers by Bajec, Rupel, Sovre and Kolarič. The third period is represented by Šilih (1955), who tries to re-evaluate the old way of teaching composition writing and to create a new one. This is followed by Trdina (1955–1964) and Silvester (1959/60) and is followed by a time in which writing in schools emphasises the text as the product of writing and the linguistic correctness of written compositions. The 1980s and 1990s mark the beginning of creative workshops encouraged not only by the influence of American schools but also by the development of the educational system, mother-tongue didactics and literature, a greater democratisation of teaching and a new conception of the child. This leads to a division between poetry and prose workshops on the one hand and creative writing in school on the other. The end of the twentieth century marks the emergence of contemporary theories of writing.

written composition, creative writing, history, development, teaching, activities, writing process

0 Uvod

V več kot stopetdesetletni zgodovini slovenskega spisja so se vaje za razvijanje pisnih sposobnosti pojavljale pod različnimi imeni in v različnih oblikah. Kljub

neenotni, včasih celo nejasni tipologiji besedilnih vrst sem poskušala naloge in vaje sistematizirati, torej načrtno urediti v enoten sistem po skupnih načelih ter jih smiselno razvrstiti v skupine in podskupine. Presenetljivo je, da so si tipi vaj v vsej zgodovini didaktike spisja zelo podobni. Zato sem najprej pri vseh avtorjih iskala tipe vaj za razvijanje poimenovalnih, upovedovalnih in besedilotvornih sposobnosti. Nato me je zanimalo tudi, po katerih besedilotvornih metodah so učenci tvorili besedila. Nazadnje sem preverila, ali so avtorji spisovnikov, jezikovnih vadnic in čitank posvečali pozornost pisnemu procesu in fazam tvorjenja.

1 Prvo obdobje in začetki spisja na Slovenskem – Majar in Praprotnik

1.1 1850 – Matija Majar in prvi spisovnik (*Spisovnik za Slovence*)

Tradicija spisja in prostega spisja na Slovenskem je dolga in neprekinjena, vendar ni dovolj poznana. Po dosegljivih podatkih je prva tiskana knjiga s področja spisov *Spisovnik za Slovence* Matije Majarja iz leta 1850, ki je izšla v Celovcu. V prvem poglavju prvega dela knjige z naslovom *Vlastnosti sloga slavenskega Majar Slovincem svetuje*, naj bo njihov slovenski slog lahko razumljiv – ne zavit, ampak jednat, ne zapleten, vendar nabrušen, in naj ne bo napihnjen. Učenec pisec naj, ko piše, misli po slovensko (ne po nemško), naj ne uporablja preveč samostalnikov, pri imenih naj uporablja prava, običajna imena in ne prenesenih pomenov, prav tako naj povsod navaja slovenske naslove, pozdravljanje, tikanje ali vikanje. Ravno tako naj navaja slovanske primere iz bajeslovja (ne nemških, rimskih, grških, torej tujih vzorov) in naj piše v kratkih povedih – nikakor ne umetno zapletenih – in naj uporablja slovanske, narodu znane primere (izreke, pregovore, rekla). V kratkem poglavju *Kako podučevati mladino u spisovanju Majar na poldrugi strani v kratkih navodilih* predstavi glavne didaktične smernice.

Iz primerov je razvidno, da je funkcionalni cilj vaj v Majarjevem *Spisovniku za Slovence* usmerjen na razvijanje besednega zaklada, poimenovalnih sposobnosti in prek teh na razvijanje upovedovalnih sposobnosti. Prvih sedem od desetih vaj ima za cilj razvijanje poimenovalnih sposobnosti: lastnosti osebe, sestavnih delov predmetov, kake naprave in njenega delovanja, nizanje asociacij (lastnosti) na izbrano besedo (predmetov), poimenovanje bitij ali predmetov ali prostorov ali pojmov in njihove vloge. Cilj osme vaje je opis oseb ali živali ali predmeta z ugotavljanjem podobnosti in razlik. Deveta vaja nadgrajuje prejšnjo in ima za cilj razlagati navedene pregovore s pojasnjevanjem njihovega pomena. Deseta vaja je najzahtevnejša, saj zasledimo upoštevanje didaktičnega načela postopnosti in vaje za razvijanje besedilotvornih sposobnosti – tvorjenje obnov po spominu in zgledu kratkih poučnih književnih besedil. Učenci tvorijo obnovo, ki jo v prvi fazi ustno, v drugi fazi pa pisno obnovijo. Obnova ima status vzporednega besedila, čeprav gre pri tem tudi za metodo posnemanja.

Majar je začetnik spisja v slovenščini in njegova knjiga je prvi objavljeni spisovnik in kot tak zasluži posebno pozornost. Njegova vrednost je tudi v didaktičnih

napotkih učitelju in različnih tipih vaj. Teoretično in praktično je omogočil Praprotniku nadaljevanje in nadgradnjo različnih tipov vaj.

1.2 1852, 1866, 1873, 1881, 1887 – Andrej Praprotnik in uveljavljanje slovenskega jezika

Andrej Praprotnik je med letoma 1875 in 1887 izdal kar pet knjig, od *Spisja za slovensko mladino* do *Spisja v ljudski šoli*. Če primerjamo izdaje od prve do pete, lahko ugotovimo, da je vsako naslednjo avtor izboljšal, dodajal ter razširjal »spisne vaje«. Njegove knjige nimajo teoretičnega uvoda, sestavljene so iz dveh delov: prvi del sestavljajo spisne vaje (prosti spisi), drugi del listi ali pisma (funkcionalna pismenost) – nakaznice, odpovedni listi, oporoke, vabila itn. Praprotnik je svoje vaje metodično drugače sestavil kot Majar. Najprej je podal veliko vaj s številnimi primeri in rešitvami, na koncu pa dodal vaje oziroma napotke za tvorjenja vaj, npr.: *Napiši, kaj dela mizar, kovač, tesar [...]] ali: Katera iz med teh-le živali – žvergoli, razgeta, muka, kruli, bleketa, mekeče, laja, mijavka*. Praprotnik je od začetnega Majarjevega spisovnika razvijal vaje, ki so se počasi oddaljevale od osnovnih, npr.: naštevanja samostalnikov, glagolov in pridevnikov, zasledimo celo vaje za onomatopoejske glagole. Praprotnik upošteva tudi znana pedagoška načela Jana Amosa Komenskega, ki so sredi 19. stoletja očitno bila dostopna: od znanega k neznanemu, od enostavnega k sestavljenemu, od konkretnega k abstraktnemu, od bližnjega k daljnemu. Za posamezne opise navede tudi primere spisov oziroma opisov.

Prvič se je po do sedaj dosegljivih virih pojavilo zapisano (leta 1866!), da mora učenec »basen iz poezije zapisati po svoje«, leta 1873 se ta vaja ponovi in istega leta doda še dve zanimivi vaji: pri upovedovalnih vajah doda vajo »združuje in strinja se več stavkov«, a pri besedilotvornih vajah, poleg omenjene »prebrati basen v verzih in jo napisati po svoje«, doda »Preberi pesmico in jo napiši prosto.« V *Spisju v ljudski šoli* iz leta 1881 (četrti izdaja) opazimo pri poimenovalnih vajah že izdelano metodologijo poimenovalnih vaj – poimenovanje oseb ali predmetov ali lastnosti ali dejanj. Pri upovedovalnih vajah tvorijo povedi – učenci upovedujejo po metodah – po vprašanjih, po načrtu, po spominu. V besedilotvornem, tretjem delu poglavja o spisih je jasno razvidno besedilotvorje poustvarjalnih ali vzporednih besedil, in sicer: tvorjenje na osnovi vprašanj, načrtov, spomina (obnova iz berila), preoblikovanje ali poosebitve (šivanka ali bankovec pripoveduje o sebi), posnemanje (posnemanje basni, povesti, pravljic), spreminjanje ali zamenjave (književnih oseb) in priredbe (vezani govor se napiše v nevezani besedi).

Majar je začetnik slovenskega spisja, Praprotnik pa prizadeven nadaljevalec tradicije spisja, saj je v svojih petih knjigah s tega področja izboljšal sistem vaj in ga nadgradil s tremi osnovnimi tipi (poimenovalne, upovedovalne in besedilotvorne) ter številnimi besedilotvornimi metodami. Iz njegovih knjig je razvidno, da gre za izjemnega pedagoga, ki je temeljito in z upoštevanjem okoliščin v drugi polovici 19. stoletja z raznolikimi vajami tudi pogumno uveljavljal slovenščino.

1.3 1901 – Navodila za poduk v spisji za ljudske šole (1896)

Knjigo (2. natis) je sestavil Stalni črnomeljski odbor, ki je bil tudi izdajatelj, spisi so iz konferenčnih nalog leta 1896. Očitno gre za obvezne naloge – spise, ki bi jim danes rekli šolske naloge. Knjiga na začetku prinaša učni načrt, v katerem je učna snov razdeljena za posamezne kategorije ljudskih šol. To daje knjigi še posebno vrednost. Slovenščina je obravnavana kot drugi obvezni učni jezik, vaje so razdeljene od prvega do četrtega razreda. Iz učnega načrta vidimo upoštevanje didaktičnega načela postopnosti: od poimenovalnih prek upovedovalnih do besedilotvornih vaj.

Značilnost knjige je njena didaktična oblikovanost. Najprej so navodila za delo, sledijo naloge in na koncu vsake enote primeri učenčevega besedila, »izdelki«. Poudarek knjige je na učnem načrtu in podpisanih besedilih učencev, ki so si podobna in pisana v skladu s pričakovanjem odraslih. Vrednost knjige je, poleg podpisanih besedil učencev, tudi naslednja: navodila za poduk v spisju uveljavljajo besedilotvorne metode tvorjenja po vprašanjih, zgledu in z zamenjavo (ključnih) besed, pozneje tudi z zamenjavo oseb, s čimer je mogoče vnašati nove prvine in tvoriti vzporedna besedila.

2 Drugo obdobje ter »novi pouk spisja« – Bezjak, Lichtenwallner in čitanke

2.1 1906 – Janko Bezjak in prva specialna slovenska didaktika

Janko Bezjak je napisal obsežno, poglobljeno knjigo in prvo slovensko didaktiko o spisju z naslovom *Posebno ukoslovje slovenskega učnega jezika v ljudski šoli*. Zavzemanje za vzgojo domišljije pri pouku je davnega leta 1906, ko je knjiga izšla, prijetno presenečenje; avtor meni, da je domišljijo treba primerno gojiti, saj tudi jezikovni pouk pospešuje njeno vlogo. Vpliv domišljije je viden tudi v besedilih beril (čitank), kjer imajo posebno mesto pravljice. Pri pouku slovenskega učnega jezika imata torej prvo mesto domišljija in učiteljevo živo, razumno in navdušujoče pripovedovanje, čemur po Bezjakovem mnenju sledi pouk poezije.

V nadaljevanju avtor spregovori o namenu spisja in pravi, da je za didaktiko spisja oziroma »spisovno metodiko« temeljnega pomena postavljanje ciljev pisanja – spisovnega smotra. Po dotedanji didaktiki je bil cilj pisanja učence pripeljati do »pravilnega pismenega izraževanja«, kar se Bezjaku zdi preveč splošno in hkrati nedoločeno. Zanj je cilj poučevanja spisja predvsem praktičen, torej ga moramo presojeti s stališča uporabnosti, znanja in sposobnosti učencev. Pri oblikovanju naslovov postavi nekaj kriterijev za izbiro naslovov ali tem. Prvi kriterij je določenost in zamejenost teme. Drugi kriterij je konkretnost teme, zato navaja nekaj primerov splošne snovi. Tretji kriterij je izbira naslovov v vprašalni obliki, takšni naslovi se mu zdijo zanimivi in spodbudni.

Bezjak piše tudi o načelih pouka pisanja, ki so teoretično usmerjeni na učenca, v praksi pa lahko na osnovi prebranih spisov le domnevamo, da žal ne tako, kot bi

pričakovali glede na teoretično raven. Povzemimo pomembnejša načela. Glavno načelo je, da je treba teme za spisje vzeti iz doživljanj in dejavnosti učencev, saj le tako spodbujamo radovednost učencev in njihovo motivacijo za pisanje. Temu sledijo načela pouka pisanja – naj učitelj pri spisju uporablja lastna doživetja in dogodke šolskih otrok. »Nahajališča« spisovne snovi so tako npr. šola, dom, cerkev, vas ali narava. Bezjak tudi piše, da je treba pozornost učencev usmerjati na zanimive reči zunaj šole. Še posebej je treba spodbujati zanimanje učencev za šolsko in domačo okolico, za njeno zgodovino, za njene prebivalce. Pri tem je treba upoštevati radovednost učencev in njihovo hrepenenje po poučevanju – zajemati je torej treba spisovno snov iz šolskega pouka. Bezjak nadalje daje za zgled nazorni nauk, potem »realistiški« pouk (danes bi rekli spoznavanje narave in družbe) in branje (čtivo).

2.2 1908 – Matija Lichtenwallner in *Prosto spisje v ljudski šoli*

Matija Lichtenwallner je imel leta 1908 ob izidu knjige *Prosto spisje v ljudski šoli* za seboj že kar lepo tradicijo pisanja in zbiranja prostih spisov. Njegova knjiga je velik napredek v primerjavi s prejšnjim stoletjem, saj že v naslovu vsebuje novost. Prej so vse knjige obravnavale spise in spisje, njegova knjiga pa se loteva prostega spisja. Prejšnje knjige – spisovniki – so se ob obravnavi obrtnega, vezanega spisja prostega oziroma nevezanega spisja le dotaknile. Lichtenwallnerjeva knjiga je nedvomno posledica sprememb v šolstvu (»osvoboditi naše šolstvo vseh duhomornih spon«), tendenc 20. stoletja (»umetniška vzgoja v šoli«) ter novega razmišljanja o jezikovnem pouku. Knjiga je tudi oblikovana drugače, v celoti je posvečena prostemu spisju in ima obsežen teoretični uvod.

V poglavju o Teoriji in didaktiki spisja Lichtenwallner svetuje branje (dobrih in slabih) spisov za motivacijo učencem, predlaga, naj bodo med pisanjem ali v fazah tvorjenja dovoljeni pogovori med učenci, prav tako lahko učenci pogledajo v zvezek zaradi »medsebojne vzpodbude, ne pa prepisovanja«, s čimer je mišljena osrednja faza tvorjenja – faza pretvarjanja zamisli v pisno besedilo. Učitelj naj bi temo napovedal vnaprej, hkrati pa lahko učenci pišejo tudi iz lastnega nagiba ali pa »tekmujejo« v pisanju spisov (doma) s prostovoljnimi prispevki – »prostovoljnimi doneski«.

V drugem, praktičnem delu knjige Lichtenwallner piše o temah za naslove šolskih spisov, ki so jih njegovi učenci pisali v letih 1907–1908. Knjige s prostimi spisi ljudskošolskih učencev so izhajale v nemškem jeziku, medtem ko tega v slovenskem spisovnem slovstvu ni bilo. Drobčna izjema se je zgodila leta 1904, ko je F. Ilešič objavil spis neke učenke. Lichtenwallner je želel izdati knjigo v slovenščini, saj so, kot je zapisal, tudi slovenski otroci »zmožni napisati take spise«. Njegov projekt je imel precej nasprotnikov, ki niso verjeli v sposobnosti slovenskih otrok. Vendar je projekt izpeljal, trajal je dve leti – v četrtem in petem šolskem letu je v času od novembra 1907 do julija 1908 proste spise pisalo osemdeset učencev. Štirideset učencev prvega oddelka četrtega letnika je v devetih mesecih napisalo

360 spisov in štirideset učencev petega letnika 396 spisov, kar je pomenilo 756 raznovrstnih spisov.

Po pregledu in premisleku je Lichtenwallner naredil izboljšave in v naslednjih letih predlagal nove teme za spise za četrto šolsko leto (od novembra do avgusta, 24 spisov) in za peto šolsko leto (od novembra do avgusta, 31 spisov). Upošteval je razvojni vidik in napredovanje učencev v »izurjenosti« in zapisal, da so učenci proti koncu petega šolskega leta sposobni samostojno napisati povest, pravljico ali basen.

Tudi za današnji čas so številne Bezjakove, predvsem pa Lichtenwallnerjeve ideje napredne in pomembne, posebej če upoštevamo okoliščine in čas nastanka.

2.3 1909 – Ivan Magerl in Zbirka prostih spisnih nalog učencev

V Zbirki prostih spisnih nalog učencev krškega in litijskega okraja je Ivan Magerl zbral in uredil zanimivo zbirko z izvirnim dodatkom. Zbral je različne spise naloge in pri tem upošteval: 1. uvajanje nove metode, ki jo je opisal kot »racionalno postopanje v spisnem pouku«, in 2. pripravljane učencev na srednji stopnji za pisanje (samostojnih) prostih nalog – *branje otroških spisov kot motivacija drugim učencem*. To je prva posebnost te knjige. Gre namreč za spremembo naslovnika – naslovnik oziroma bralci so sošolci. Predlaga, naj spis, ki ga vrnemo učencu, prebere čim več njegovih sošolcev; tako se bo razvilo tekmovanje, »kdo bo originalneje izvršil svoj spis«. Knjiga je nastala na priporočilo učiteljsvu, naj odboru Pedagoškega društva pošljejo spise naloge; in res je 30 učiteljev poslalo okoli 500 spisnih nalog. Urednik je popravil le večje slovnične in pravopisne napake, slog otrok pa je, kot beremo v uvodu, ostal nespremenjen. Zanimiva in izvirna zbirka dopolnjuje Lichtenwallnerjeva načela in utemeljuje nove smeri v poučevanju spisja, po katerih imajo učenci pri pisanju več svobode. Zasedimo tudi medpredmetno povezovanje v smislu ilustracij spisov in pisanja ob ilustracijah. Vse to potrjuje tudi nove smernice v šolstvu in novo pojmovanje otroka v družbi.

2.4 1909 – Janko Polak in Druga zbirka prostih pisnih nalog

V knjigi *Druga zbirka prostih pisnih nalog učencev krškega in litijskega okraja (ponavljalna šola)* je J. Polak v naslovu omenjeno zbirko uredil in napisal zelo kratek predgovor. Glede na to, da ima s pomočjo zbirke namen »spoznati dušo dečkov in deklic te šole«, lahko rečemo, da zbirka, tako kot druge tovrstne, ni pomožna šolska niti narekovalna knjiga, ampak je »silhueta študija«. Novost knjige so kriteriji, po katerih je Polak razdelil spise. Prvi kriterij je delitev na spole (spisi za dečke in spisi za deklice), drugi kriterij kraj dogajanja, tretji pa deli spise po vsebini, ki je lahko etična, realna ali praktična.

Obe zbirki, Magerlova in Polakova, imata skromna teoretična uvoda, vendar je zanimiva njuna funkcionalno-vsebinska klasifikacija oziroma razvrstitev, posebej pri Polaku, ko gre za razdeljevanje tematike po spolih in po vsebini. Obe knjigi pa sta zgodovinsko zelo pomembni, saj gre za najstarejši zbirki spisov učencev v slovenščini. Posamezne spise in pesmi učencev lahko najdemo tudi v rokopisni

izdaji ali natisnjene v t. i. mladinskih revijah in dijaških listih (*Sprotuletna vijolica* idr.).

2.5 1903–1931 – Henrik Schreiner, Janko Bezjak in Slovenska jezikovna vadnica

V zgodovino spisja na Slovenskem od leta 1850 naprej sodijo spisovniki in berila ali čitanke. Zlasti slednje se s spisjem povezujejo posredno, vendar se večina nalog spisja nanaša na v njih objavljena besedila. Nenazadnje so to knjige, ki se tudi teoretično, didaktično in praktično ukvarjajo s spisjem. Zato so po tehtnem premisleku tudi te uvrščene v obravnavo, kajti pregled jezikovnih vadnic in različnih slovníc od leta 1850 v svojih poglavjih in odlomkih obravnava problematiko spisja. Prva taka knjiga je Schreiner-Bezjakova *Slovenska jezikovna vadnica* z zanimivimi vajami, ki upravičujejo uvrstitev v zgodovinski pregled. Pri vseh slovnícah in jezikovnih vadnicah v poglavju o besedoslovju (pomeni besed, vrste besed, odnosi med besedami, frazeologija in domače ter prevzete besede) in besedotvorju (besedotvorne vrste: izpeljanka, sestavljenka, zloženska, sklop in mešana tvorba) zlahka najdemo vaje s prviniami ustvarjalnosti. Čeprav že naslov pove, da je namen teh knjig urjenje in ne ustvarjanje, prinesejo vadnice v slovenski prostor nekaj pomembnih inovacij, zato so korak dlje k ustvarjalnemu pisanju, predvsem imajo podrobno izdelane vaje za razvijanje poimenovalnih, upovedovalnih in besedilotvornih sposobnosti. Slednje prinašajo tudi novosti v metodi tvorjenja besedil z dopolnjevanjem, pri kateri učenci lahko izbirajo med različnimi začetki ali zaključki besedila po zgledu.

2.6 1914, 1921, 1923, 1932, 1938 – Josip Brinar in Slovenska slovnica za občne ljudske šole

Cesarsko-kraljeva zaloga šolskih knjig na Dunaju je leta 1914 izdala *Slovensko slovnico za občne ljudske šole (v treh stopnjah)* Josipa Brinarja, ki vsebuje vaje iz slovnice, pravopisa in spisja za nižjo šolo. V večini do sedaj obravnavanih spisovnikov, čitank in zbirk so t. i. predvaje za spisje, ustne in pisne vaje v izražanju v zvezi z nazornim naukom in branjem. Čeprav nikjer ni izrecno poudarjeno, razen pri Bezjaku, v teh vajah prepoznamo prvo didaktično fazo, tj. motivacijo učencev za uro književnosti ali prvo fazo tvorjenja – načrtovanje. Josip Brinar v vseh svojih slovnícah, recimo tisti iz leta 1923, objavi t. i. ponavljalne vaje.

Značilnost slovníc in jezikovnih vadnic je naslednja: imajo kakovostne vaje za postopno razvijanje poimenovalnih, upovedovalnih in besedilotvornih lastnosti. Vendar izhajajo iz neumetnostnih besedil. Po tem se razlikujejo od čitank, ki jim za razvoj učenčevih pisnih sposobnosti služijo umetnostna ali književna besedila.

2.7 1931, 1932 – Anton Bajec, Mirko Rupel, Anton Sovre, Jakob Šolar, 1935 – Rudolf Kolarič in slovenske čitanke

Slovensko čitanko in slovnico za prvi razred srednjih in sorodnih šol so sestavili Bajec, Rupel, Sovre in Šolar, prav tako za drugi razred, pri tretji knjigi se je avtor-

jem pridružil še Kolarič. Zanimivost knjige je didaktična oblikovanost književnih besedil v njej: 1. avtor, 2. naslov, 3. besedilo, 4. besede, 5. misli in 6. vaja 1, vaja 2 ali vaja 3. Od tipa besedila je odvisno, ali so pod književnim besedilom navedene neznane ali manj znane besede in misli (vprašanja o tekstu, analiza, obnova, primerjave). Književnim besedilom so dodane vaje, ki pa so odvisne od tega, ali je besedilo odprtega ali zaprtega tipa, ali če dovoli poustvarjalno in ustvarjalno reševanje problemov. Primer odprtega besedila je narodna pravljica *O beli kači*. Čitanka v tem primeru vsebuje vaje za poustvarjalno in ustvarjalno pisanje – in to davno pred Giannijem Rodarijem, uveljaviteljem in popularizatorjem tehnike nadaljevanja pravljič ali zgodb. Pravljiči *O beli kači* tako npr. sledi 1. vaja: Nadaljuj pripovedko: Bogastvo zaslepi družino, Drugi rod pozabi na skromnost, usmiljenje in delo, Kačo hočejo ubiti, kronica izgine: ujme, nesreče, obubožanje; 2. vaja: Da si ti dobil zlato kronico, kaj bi z njo?

Po analizi *Slovenske čitanke in slovnice* torej lahko ugotovimo, da so vaje za poustvarjalno pisanje (nadaljevanje književnega besedila) in vaje za ustvarjalno pisanje (izvirno pisanje učencev ter vključevanje učenca kot bralca in kasneje kot pisca v besedilo) v njej zelo opazne. Čitanka je kakovosten napredek v razvoju prostih spisov. Govorimo lahko o konkretnem razvijanju poustvarjalnih in ustvarjalnih sposobnosti učencev na podlagi zgledov iz književnih besedil. Pisanje poustvarjalnih besedil, ki temeljijo na vajah iz čitanke, že v letih 1931–1935 uresničuje nenapisan temeljni cilj sodobne književne didaktike – komunikacijo z leposlovjem.

2.8 1939, 1940 – Anton Gaspari, Rudolf Pečjak, Albert Žerjav in Slovenska slovstvena čitanka

V *Slovenski slovstveni čitanki (Naši vodniki) za 3. r. meščanskih šol* (1939) je malo vaj, kar je razumljivo glede na čas nastanka, vendar bi vseeno navedla primer tvorjenja besedil po zgledu (F. Levstik: *Kmečko znamenje*) in z zamenjavo ali s spreminjanjem (književnih oseb) (Opiši zgornje znamenje tako, da boš postavil v znamenje druge svetnike, npr. sv. Petra, sv. Miklavža, sv. Jerneja.).

V čitanki, ki je izšla 1940, je tudi zelo malo vaj, ki so narejene po metodi tvorjenja besedil po zgledu (L. Tolstoj: *Košnja*) in po spominu (Opiši kako skupno delo). Naslednja vaja je zanimiva, saj gre za metodo tvorjenja po dramskem zgledu (N. Gogolj: *Revizor*) in po spominu, s tem da je motivno-tematsko bližje otrokovemu doživljajskemu svetu. Še ena novost v čitanki je po dosedanjih virih prva vaja iz dramske književne zvrsti (*Slaba vest* (prizorček iz življenja v razredu)). Že prej omenjene vaje, kot so prvoosebne pripovedi posebljenih predmetov, živali, rastlin ali izmišljenih bitij, postajajo stalnica, zgled tvorjenja pa je *Pesem o ajdi* J. Murna Aleksandrova. Pesem je izhodišče vaje Ajdovo zrno pripoveduje. To je primer kombiniranega tvorjenja: po zgledu in s preoblikovanjem ravni dogajanja (doživljajske) v drugo raven (domišljjsko).

2.9 1947, 1949, 1950 – France Fink, Alfonz Kopriva, Albert Žerjal – čitanka in vadnice

V knjigah po drugi svetovni vojni vidimo padec pri razvijanju ustvarjalnih in besedilotvornih sposobnosti učencev. V prvem povojnem obdobju so bile čitanke, berila, slovnice in šolske knjige usmerjene na praktične spise. Kljub težkim povojnim razmeram zasledimo v *Slovenski slovstveni čitanki in vadnicah* nekaj vaj, ki še vedno tvorijo besedila po zgledu, s posnemanjem in na osnovi vprašanj. Na podlagi analize vidimo, da so avtorji začeli upoštevati faze tvorjenja besedil. Najpomembnejša je faza načrtovanja in upoštevanja pisnih dejavnikov, sicer označenih kot sestavljanje (in pisanje) spisov – pisanje spisov pa v tem kontekstu pomeni upovedovanje. V izdaji iz leta 1949 učenci tvorijo besedila po zgledu in po spominu (Ali znaš pripovedovati s svojimi besedami. Primer: Čebelica in golobček, Stane pripoveduje.). V izdaji iz leta 1950 najdemo vajo, ki se redko pojavi, predvsem zaradi narave književne zvrsti – dramatike, kjer gre za primer tvorjenja po zgledu (C. Golar: Na sprehodu s Cankarjem) in z zamenjevanjem ali spreminjanjem ter priredbo ali predelavo za dvogovor, ki naj bo uprizorjen (Uprizorite dvogovor – Cankar in deček – in ga nato z učiteljevo pomočjo napišite v zvezek.). Ostale vaje iz tega obdobja so, kot smo že omenili, vsebinsko skromne, a glede metod tvorjenja besedil zelo pestre. Kot je značilno za čitanke, se vse izdaje knjig končajo s poslovnimi spisi.

3 Tretje obdobje »novo poučevanje spisja« – Šilih, Trdina, Silvester

3.1 1955 – Gustav Šilih – *Metodika slovenskega jezikovnega pouka in usmerjenost na besedilo*

Ker je Šilihova *Metodika slovenskega jezikovnega pouka* nastajala v petdesetih letih 20. stoletja in ker je Šilih didaktik, je jasno, da uporablja strokovno terminologijo in se jasno izraža tudi o funkcionalnih ciljih spisja (»Izmed duševnih funkcij razvija spisje zlasti zaznavanje, mišljenje in domišljijo.«). Po Bezjaku in Lichtenwallnerju je Šilih prvi didaktik, ki izrecno omenja domišljijo kot oblikovalno silo pri pisanju spisja ter pravi, da so za dober spis potrebni »domisleki in neka, čeprav preprosta, izvornost, zato razvija spisje ustvarjalnost«. Kot pravi, »[p]isanje spisov navaja učence k miselni disciplini in k resnemu pojmovanju spisov kot prikazov, namenjenih skupnosti« (Šilih 1955: 92). Šilih pisanje implicitno pojmuje kot proces in upošteva (vendar ne izrecno) dejavnike pisanja: zaznavanje, mišljenje in domišljijo, saj je po njegovem za pisanje potrebna miselna disciplina. Ko zanimivost dodajmo, kako Šilih poimenuje naslovnika – pravi, da so spisi »namenjeni skupnosti«, kar pomeni, da je namen spisja tudi predstavitev ali branje sošolcem. Hkrati ponovi, da je spisje že sto let dragocen učiteljev vir spoznanja.

Poučevanje spisja je očitno didaktično usmerjeno v končno besedilo, predvsem na popravljanje in »piljenje« napak, manj pozornosti pa posveča načrtovanju, ki ga

uvede v skupinski dejavnosti. Čeprav teoretično govori o samostojnosti in ustvarjalnosti učencev, lahko po omenjenih učnih postopkih pri doživljajskem spisu in po pripravah ugotovimo, da je pouk usmerjen na učitelja. Potek šolske ure je tudi osredotočen na preprečevanje pravopisnih napak, izpisovanje tipičnih napak, razredne obravnave v smislu popravljanja napak (slovničnih, pravopisnih in drugih) ter prepisu spisa brez napak. Spis oziroma osnutek se popravlja ali prepisuje toliko časa, da je brez napak. Kljub teoretični naprednosti pri izvajanju opazimo, da je pozornost usmerjena k izdelku in ne k ustvarjanju le-tega. Čeprav gre za razlikovanje med teoretičnimi načini in praktičnim uresničevanjem, moramo Šilihu pripisati velike zasluge pri poučevanju pisanja.

3.2 1952/55, 1961, 1963/64 – Silva Trdina in literarnoteoretična usmerjenost spisovnega pouka

Silva Trdina v člankih *Obravnava spisja v osnovni in srednji šoli, Ali še dajemo domače vaje?* in knjigi *Besedna umetnost 2* obravnava spisje. Po njenem mnenju so za prvi razred primerne ustne priprave za spisje, med katere uvršča vsako govorjenje, učenje na pamet, nabiranje izrazov, stalnih rekel in pregovorov, pisne vaje za spisje (pismene priprave): prepisovanje, diktat, pismeni opis, razčlemba in obnovo. Meni tudi, da je četrti razred primeren za pisanje pravega spisja. Trdinova izhaja iz literarnoteoretičnega izhodišča, zato sta za njeno pojmovanje spisja najbolj primerni vrsti spisja analiza (razčlemba) in obnova.

Vse do sedaj obravnavane knjige so spisje obravnavale v spisovnikih, slovnica in berilih oziroma čitankah. Razvoj besedne ustvarjalnosti se je v doslej obravnavanih knjigah uresničeval skozi funkcionalne cilje, v omenjeni knjigi pa se pokaže, da se ustvarjalnost razvija tudi z uresničevanjem izobraževalnih ciljev. Trdina z literarnoteoretičnega stališča obravnava leposlovje, liriko, epiko, dramatiko in retoriko, kar ima svoje dobre strani (preglednost, logičnost, teoretsko utemeljenost) in slabosti (predvidljivost, ukalupljanje ustvarjalnega procesa, oblikovna togost). Vendar moramo upoštevati cilj knjige, ki ji je ustvarjalnost le eden izmed ciljev; glavni cilj je izobraževalni – pridobivanje književnega (literarnoteoretičnega) znanja.

Trdinova se zavzema za manj togo pojmovanje spisja, pozornost posveča motivaciji učencev in tvorjenju besedil na osnovi zgledov. Po njenem mnenju se sposobnost pisanja lahko tudi razvija oziroma se je učenci pisci lahko priučijo. Za zgled predlaga književna besedila, pa tudi besedila sošolcev. Poudarja pomen učiteljevih navodil za pisanje. Navodila za domače vaje so pomembna, zato je potrebno napisati naslov domače vaje, podnaslov v oklepaju, datum (dijaki bodo to posnemali: naslov, podnaslov, datum), ilustracijo naloge, označevati domače naloge z zaporednimi številkami ter seveda pregledovati zvezke domačih vaj. Na koncu povzame svoje misli v sklep, da »kakor se edino z govorjenjem naučimo govoriti, z branjem brati, tako se seveda tudi s pisanjem naučimo pisati« (Trdina 1955: 148) – zavzema se torej za izkušensko učenje.

3.3 1959/60 – Martin Silvester in literarnozgodovinska usmeritev

O spisju v srednji šoli razmišlja Martin Silvester. Čeprav njegovi članki ne obravnavajo osnovne šole, so v obravnavo uvrščeni zaradi teoretičnega in didaktičnega razmišljanja o spisju v šoli nasploh. Naslov njegovega članka v nadaljevanjih je *Slovenske naloge v srednji šoli*, kjer v poglavju z naslovom Popravljanje in ocenjevanje svetuje popravljanje vseh napak z rdečilom – velja naj le pravilno napisana oblika.

Tematika spisja oziroma vsebinska stran šolskih nalog se nanaša na idejno, moralno in estetsko vzgojo. Pregledu tematike in izbiri, ki naj bo po Silvestrovem mnenju stvar profesorja, naj sledi formulacija naslova. Izbira naslova naj se nanaša na znano snov iz šole ali iz življenjskih izkušenj, temu naj sledi opis doživetij, črpanje iz opazanj, obnova ali uporaba obravnavane snovi – po možnosti aktualna in sodobna tema, izvenšolske aktivnosti, zanimanja dijakov, izogibati se je treba zastarelosti in izumetničenosti, življenjska tematika naj bo sodobna, kar pomeni, naj bo odsev socialistične stvarnosti. Tema naj bo avtentična – v soglasju z razvojem dijakov, ustreza naj duševnemu razvoju dijakov (sposobnost samoopazovanja, smisel za analizo, potreba po uveljavljanju in samostojnosti, izrazne možnosti, mlade izkušnje in posebna zanimanja, intelektualni nivo).

Praktični literarnozgodovinski pristop Silvestra poda zanimivo razdelitev tem in novih naslovov. Uvaja nov čas, čas socializma in njegove vrednote – skratka, modernizira pouk. Vendar sta temelj ocenjevanja spisov in merila za ocene podrejena funkcionalnemu cilju – preverjanju znanja, čeprav rahlo upošteva ustvarjalnost, značilnosti učencev in »fantazijske naloge«.

4 Četrto obdobje: šolsko ustvarjalno pisanje – Žagar, Krakar Vogel

4.1 1992 – France Žagar in *Šolske besedilne vrste*

V slovenskem prostoru se je s šolskimi besedilnimi vrstami v zadnjih desetletjih ukvarjal France Žagar, zlasti v knjigi *Šolske besedilne vrste*. Spraševal se je o poimenovanju besedil ali skupin besedil s skupnimi lastnostmi, ki jih učenci tvorijo v šoli. Navaja nekaj različnih poimenovanj, poleg nemškega Textsorten tudi Toporišičeva poimenovanja: vrste besedil, stalne oblike besedil, stalne oblike sporočanja in žanri. Žagar meni, da je več različnih izrazov, npr. zvrst, vrsta, tip ali žanr, potrebnih zato, ker se teži k hierarhičnemu razlikovanju skupin besedil.

Žagar se je največ ukvarjal s šolskimi besedilnimi vrstami in je tudi pri oblikovanju naslovov predvsem upošteval doživetja (Praznično kosilo, Prvi ples, Vožnja z letalom ...) in domišljijo učencev, ki se kaže zlasti v posebitvah predmetov (Črke v mojem zvezku so oživele, Stekleni možiček, Govoreča lisica ...). Uvaja tudi predvaje za pisanje domišljijjskih spisov, v katerih učence spodbuja, jih senzibilizira za pisanja in prikljiče znanje na določeno tematiko, glede na metodo tvorjenja besedil, npr. opis slike, pogovor o danih besedah itn. Žagar v knjigi *Šolske*

besedilne vrste navaja poimenovalne vaje (igre z besedami: premetanke in besede v besedah, besede z isto začetnico). Zanimivo je, da uvaja vaje »risanja z besedami« ali slikopisne vaje, ki so primerne za učence v začetni fazi opismenjevanja, in upovedovalne vaje (otroška vprašanja – otroški odgovori).

V poglavju o nasvetih za oblikovanje besedilnih vrst v višjih razredih osnovne šole Žagar pri pisanju upošteva učinek besedila na poslušalca – torej naslovnika, zato učencem tudi svetuje upoštevanje naslovnika. Žagarja lahko uvrstimo med tradicionalno in sodobno pojmovanje spisja, saj lahko ugotovimo, da je vezni člen med obema. Ohranil je tradicionalnost spisja glede značilnosti besedilnih vrst, glede vsebine pa se je precej približal sodobnemu pojmovanju in je tvorno prispeval k oblikovanju bolj strpnega odnosa učiteljev do besedil učencev in k posodabljanju pojmovanja besedilnih vrst. Tudi pri opisnem ocenjevanju in vrednotenju spisja je združil oba pristopa – tradicionalnega in sodobnega. Pri oblikovanju naslovov ustvarjalnih besedil v različnih knjigah in jezikovnih vadnicah je domiselno združil perspektivo strokovnjaka in interese učenca.

4.2 1992 – Boža Krakar Vogel in ustvarjalno pisanje kot nadstandard pri pouku književnosti

V doktorski disertaciji z naslovom *Novejši slovenski pogledi na pouk književnosti v srednji šoli* Krakarjeva navaja temeljni cilj pouka književnosti – komunikacijo z leposlovjem (branje in pisanje) oziroma razvijanje književnih sposobnosti (dejavnosti, lastnosti za uspešno komunikacijo z leposlovjem) – branje in ustvarjalno pisanje, ki naj bo izkustveno. V nadaljevanju definira sposobnost ustvarjalnega (kreativnega) pisanja: »To sposobnost razumemo kot sposobnost za pisanje literarnih in polliterarnih besedil (lirskih, epskih, dramskih in esejev, potopisov, dnevnikov itn.)«. Razvijanje sposobnosti ustvarjalnega pisanja je pri definiranju temeljnega smotra – komunikacije z leposlovjem – opredelila kot nadstandard, torej kot cilj, za »katerega ne pričakujemo, da se bo uresničil splošno in obvezujoče kot motiviranje za branje leposlovja, pač pa v posebnih okoliščinah, s posebno motivacijo in kot nadgradnja standardnega pouka – pa vendar vključen tudi v ta pouk, ne pa popolnoma prezrt.« (Krakar 1992: 84.)

Ob koncu pravi, da je v sodobni književni didaktiki kot del pouka književnosti upoštevano tudi razvijanje sposobnosti za ustvarjalno pisanje, ki ga razumemo kot možnost za poglobljanje komunikacije z leposlovjem. V začetku devetdesetih letih 20. stoletja je učitelj v publikacijah našel teoretična načela in praktične zglede za konkretno delo. Krakarjeva posebej poudari prizadevanja M. Silvestra in S. Trdinove, ki sta že v obdobju 1955/56–1965 razmišljala o pisanju »fantazijskih nalog« (M. Silvester) ter o metodični možnosti pisanja fantazijskih besedil po vzorcu, nastalem ob analizi literarne predloge (S. Trdina), kar smo že omenili v prejšnjem odstavku. O ciljnih ustvarjalnega pisanja (npr. uzaveščanje in preizkušanje pisateljskih postopkov za boljše sprejemanje literarnih del) in o metodah zanj (šolski interpretaciji, sintetično-analitični metodi pisanja besedil) na teoretični in

praktični ravni so razmišljali v književni didaktiki (V. Cuderman, 1991, B. Krakar Vogel, 1991), v samostojni obliki pisateljskih delavnic (npr. *Šola kreativnega pisanja*, 1990, L. Kovacič, 1991) in kreativnega pisanja (M. Blažič, 1992).

Ne glede na takratno popularnost ustvarjalnega pisanja Krakarjeva meni, da je ustvarjalno pisanje potrebno spodbujati in razvijati tudi pri rednem pouku književnosti s primernimi metodami književne didaktike. Za vnašanje prvin ustvarjalnega pisanja v redni pouk je potrebno medpredmetno povezovanje z jezikoslovjem, psihologijo spoznavanja in ustvarjanja. Pri tem povezovanju, kot ugotavlja Krakarjeva, avtorji novejših tradicij književne didaktike niso posebno prizadevni. Morda je tudi tu odgovor na vprašanje, zakaj ustvarjalno pisanje ni prodrlo globlje v zavest kot eden izmed funkcionalnih ciljev pouka književnosti. Tradicija književne didaktike daje kakovostna in uporabna načela za razvijanje literarnozgodovinskega znanja, manj pa za razvijanje književnih sposobnosti in še manj za spoznavanje literarne teorije.

Na začetku devetdesetih let 20. stoletja so se okoliščine v šolstvu spremenile, pripravljena je bila prenova osnovnošolskega sistema iz osemletne v devetletno šolo. Izšel je *Predlog učnega načrta za slovenščino za devetletko*. Slednji prinaša temeljni cilj pouka književnosti – komunikacijo z leposlovjem, ki se uresničuje z razvijanjem književnih sposobnosti (branja in ustvarjalnega pisanja) in ob podpori funkcionalnega (z izkustveno metodo pridobljenega) književnega znanja.

5 Zaključek

Zgodovinski pregled spisja na Slovenskem nam nedvoumno pokaže tri obdobja. Najprej leta 1850 začetek spisja z Majarjevo knjigo ter Praprotnikovim nadaljevanjem in nadgradnjo. Drugo obdobje postavljamo na začetek 20. stoletja in ga predstavljata didaktik Bezjak (1906) ter teoretik in praktik Lichtenwallner (1908). Tretje obdobje od leta 1955 naprej se prične s pomembnim didaktikom Šilihom. Čeprav govorimo le o treh obdobjih, lahko v devetdesetih letih 20. stoletja ugotovimo nove tehtne premike v pojmovanju ustvarjalnega pisanja. Te lahko poimenujemo kot četrto, sodobno obdobje v zgodovini šolskega spisja – prenova osnovnošolskega učnega načrta uvaja v redni pouk sodobno poustvarjalno in ustvarjalno pisanje, ki temelji na razlikovanju med tradicionalnim in sodobnim pojmovanjem spisja v književni didaktiki.

Viri in literatura

- BAJEC, Anton, RUPEL, Mirko, SOVRE, Anton, ŠOLAR, Jakob, 1931, 1932, 1935: *Slovenska čitanka in slovnica* (za 1., 2., 3. r.). Ljubljana.
- BEZJAK, Janko, 1906: *Posebno ukoslovje slovenskega učnega jezika v ljudski šoli*. Ljubljana.
- BLAŽIČ, Milena, 2000: *Vloga in pomen ustvarjalnega pisanja pri pouku književnosti v osnovni šoli*. Doktorska disertacija. Ljubljana.

- BLAŽIČ, Milena, 2002: *Zgodovinski oris prostega spisja na Slovenskem 1850–2000*. Ljubljana.
- BRINAR, Josip, 1914–1938: *Slovenska slovnica za občne ljudske šole (v treh stopnjah). Vaje iz slovnice, pravopisa in spisja za nižjo šolo*. Dunaj.
- FINK, Franc, KOPRIVA, ALFONZ, ŽERJAV, Albert, 1947–1955: *Slovenska jezikovna vadnica (za 1., 2., 3. r.)*. Ljubljana.
- GASPARI, Anton, PEČJAK, Rudolf, ŽERJAV, Albert, 1939: *Slovenska slovstvena čitanka za 3. r. meščanskih šol (Naši vodniki)*. Ljubljana.
- KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, SOVRE, Anton, ŠOLAR, Jakob, 1945: *Slovenska čitanka in slovnica (za 1., 2., 3. in 4. r.)*. Ljubljana.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 1992: *Novejši slovenski pogledi na pouk književnosti kot dejavnik sooblikovanja njegovih ciljev, metod in vsebin*. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- LICHTENWALLNER, Matija, 1908: *Prosto spisje v ljudski šoli*. Ljubljana.
- MAGERL, Ivan (ur.), 1909: *Zbirka prostih spisnih nalog*. Ljubljana.
- MAJAR, Matija, 1850: *Spisovnik za Slovence*. Celovec.
- Navodilo za poduk v spisji (za ljudske šole)*, 1896, 1901. Črnomelj.
- POLAK, Janko (ur.), 1909: *Druga zbirka prostih spisnih nalog*. Krško.
- PRAPROTNIK, Andrej, 1852, 1866, 1873, 1881, 1887: *Spisje za slovensko mladino*. Ljubljana.
- SCHREINER, H., BEZJAK, J., 1903, 1907, 1917, 1918, 1919, 1920, 1924, 1928, 1933: *Slovenska jezikovna vadnica (v slovnici, pravopisu in spisju) 1–2*. Dunaj.
- SILVESTER, Martin, 1960: Slovenske naloge v srednji šoli. *Jezik in slovstvo* 5/4, 104–108; 6/1, 15–21.
- SVETE, Rudolf, 1948: *Spisje*. Ljubljana.
- ŠILIH, Gustav, 1955: *Metodika slovenskega jezikovnega pouka*. Ljubljana.
- TRDINA, Silva, 1952: Obravnava spisja v osnovni in srednji šoli. *Sodobna pedagogika*.
- TRDINA, Silva, 1955: *Besedna umetnost 2. Literarna teorija*. Ljubljana.
- TRDINA, Silva, 1964: Ali še dajemo domače vaje? *Jezik in slovstvo* 9/4–5. 139–148.
- Učni načrt Slovenščina*, 1998. [Http://www.mss.edus.si](http://www.mss.edus.si).
- ŽAGAR, France, 1992: *Šolske besedilne vrste*. Maribor.
- ŽERJAV, Albert, 1941: *Sodobni spisovni pouk v osnovnih in nižjih srednjih šolah*. Ljubljana.